

בבית המשפט העליון בשבתו כבית משפט לערעורים אזרחיים

ע"א 7210/96

בפני: כבוד השופט ת' אור
כבוד השופטת ט' שטרסברג-כהן
כבוד השופט י' אנגלרד

המערערים: 1. עזבון המנוח משה גרינברג ז"ל
2. מלכה צ'רמושנר

נגד

המשיב: מנחם גצל גרינברג

ערעור על פסק דין בית המשפט המחוזי בתל אביב יפו מיום 21.8.96 בתיק 1072/95 שניתן על ידי כבוד השופטת ד' פלפל

בשם המערערים: עו"ד נבות תל-צור
בשם המשיב: עו"ד ש' אריאלי

פסק-דין

השופט ת' אור:

ערעור על פסק דינו של בית המשפט המחוזי בתל אביב יפו (השופטת ד' פלפל), אשר נעתר לבקשת המשיב למתן צו קיום צוואה של משה גרינברג ז"ל (להלן: **המנוח**) מיום 3.1.93, ודחה את בקשת המערערת למתן צו ירושה בעניינו של המנוח, לפיו המערערת הינה אחד מירשי המנוח מכוח הוראות סעיפים 55 ו-11 לחוק הירושה, התשכ"ה-1965 (להלן: **חוק הירושה**).

העובדות וההליכים

1. המנוח נולד בשנת 1908. החל בשנת 1987, חי המנוח עם המערערת, מלכה צ'רמושנר (להלן: **המערערת**), כידועים בציבור. השניים חיו תחת קורת גג אחת עד ליום פטירתו של המנוח, ביום 28.12.94.
2. ביום 14.7.89 ערך המנוח צוואה (להלן: **הצוואה הראשונה**). צוואה זו נחתמה בפני שני עדים. ההוראות העיקריות בצוואה מובאות להלן:

- 1." זאת היא צוואתי האחרונה וכל צוואה אחרת, קודמת לה, בטלה ומבוטלת בזה.
2. צוואתי זו חלה על כל רכושי ונכסי, אלה אשר יש לי היום ואלה אשר יהיו לי ביום פטירתי, ובכלל זה זכויות בנדל"ן וזכויות בנכסי דניידי, כספים, מניות, ניירות ערך חשבונות, בנק מכל סוג או מטבע, תכשיטים, כלי כסף וחרסינה, מטלטלין, דברי אחרת וכל זכות אחרת כלשהי.
3. לאשתי, מלכה גרינברג ת"ז 0324765 (המערערת - ת"א) הנני מצווה כלדלקמן:
- א. את מלוא דמי השכירות, לכל ימי חייה, שישאו החנויות הנמצאות ברחוב היהלום 5 והחנות הנמצאת ברחוב רזיאל 3, בנתניה.
- אני מבקש מבני מנחם וממשפחתי, לאפשר לאשתי להשכיר את החנויות הנ"ל ולהנות ממלוא דמי השכירות אשר ישאו החנויות, גם אם חלק מהן רשום בבעלות מנחם, כדי לאפשר לה לכסות את הוצאות ביתה.
- ב. את זכות החזקה, שימוש והמגורים הבלעדיים, לכל ימי חייה, בביתי אשר ברחוב יהודה הלוי 46 בנתניה.
- ...
- ג. את כל הכספים המופקדים בחשבון מיוחד שהוא על שם אשתי מלכה ועל שמי בבנק לאומי בישראל בע"מ סניף שדרות בנימין נתניה. וכן את כל הכספים המופקדים בקופת הגמל 'עצמה' שעל שמי.
- ד. את המכונית הפרטית אשר תהיה בבעלותי ביום פטירתי.
- ...
5. בכפוף לאשר ציוויתי בסעיפים 3 ו-4 לעיל, אני מצווה בזאת כל רכושי ונכסי עליהם חלה צוואתי זו לבני מנדל (מנחם גצל) גרינברג ת"ז 3010973.
6. ברצוני לציין שבין הרכוש שאני מצווה לבני מנדל (מנחם גצל) גרינברג כלולים אף הפריטים דלקמן: זוג פמוטים מכסף, מערכת סכו"מ מכסף לשנים עשר איש (עם ר"ת של שמי עליהם), מנורת חנוכה מכסף, גביע כסף לקידוש עם ר"ת של שמי עליו, ומערכת כלי אוכל של רוזנטל, אשר בה אכלנו בפסח".

יצוין, כי למרות שהמנוח מתייחס למערערת כאל "אשתי", אין חולק כי השניים, אשר חיו יחדיו מאז

שנת 1987 ועד פטירתו של המנוח, לא נישאו מעולם.

3. ביום 3.1.93 עשה המנוח צוואה נוספת, בכתב יד (להלן: **הצוואה השניה**). הצוואה נערכה במשרדו

של עורך דין גבריאל ברוך, אליו פנה המנוח על מנת שיערוך עבורו צוואה. עורך הדין לא ערך את הצוואה ולא

סייע למנוח בכתיבתה. מפסק דינו של בית משפט קמא עולה, כי עורך הדין, אשר אינו דובר אידיש, היא שפת אימו של המנוח, הציע למנוח לכתוב לבד את צוואתו באידיש. כך עשה המנוח, על גבי דפים שהביא עימו. בסוף הטקסט שבכתב ידו של המנוח, אישר עורך הדין כי הצוואה נכתבה ונחתמה בנוכחותו, והופקדה בידי.

אביא את חלקיה העיקריים של צוואה זו, כפי שתורגמה לעברית:

1. "עורך דין גבריאל ברוך, אני מבקש ממך שתעשה לי הטובה ... זוהי צוואתי האחרונה. אני כותב לך הצוואה הזו עקב מצבי אשר מתקרב לסוף חיי ויבוא יומי. אני מבקש ממך שתראה לסדר ולבצע את מה שאני כותב לך ... אני כותב את צוואתי כדי שאתה תסדר אותה אחרי מותי, כדי שלא תהיה מריבה בין אשתי מלכה צרמונשר (המערערת - ת"א) לבין בני מנחם גצל גרינברג. אני מבקש ממך בני שתנהג יפה באשתי, כמו שאני כותב בצוואתי מיום 3.1.93, האחרונה אשר כתבתי בעצמי באידיש מכיוון שאיני יודע לכתוב בעברית.

2. הכסף אשר נמצא בבנק בסניף מספר 952, בסך 800.00 שקל מעצמה שיש לי בבנק ושתתן לה 20,000 דולר אשר הבטחת לה שיהיה הכל במצב רוח טוב, במסירות, ומן הבית תקח אתה את הסכום הכסף של 12 איש והגביע שלך ושלי הכל באוירה טובה ושתמחל לי.

3. ועכשיו מלכה אני מבקש ממך שתמלאי את בקשתי שתתני למנחם מה שאני מבקש בצוואתי מהיום, האחרונה. לך יש את הזכות להיות בבית בו גרנו יחד, ומה שכתבתי בצוואתי הוא בגלל שאת לא טיפלת בי כמו אישה נאמנה ומסורה, אני לא רוצה לכתוב את מה שעשית לי והבטחת לי להחזיר מה שלקחת, דבר שהכריח אותי לכתוב צוואה חדשה ובתנאים אחרים. אינני אשם בזאת אלא את בלבד וכל אלה אשר השפיעו אליך לעשות את אשר עשית לי ועלה לי בבריאות, מה אשר אשה מסורה יכולה לעשות, ולכן שיניתי את כל צוואתי וזוהי החלטתי אשר אני כותב את צוואתי לפני נסיעתי לטבריה. אני מבקש ממך שתבצעי כל מה שאני כותב בצוואה מתוך רצון טוב ופירגון. מנחם גצל אני שכחתי לכתוב בדף הראשון, אני מבקש ממך שתשאיר את מלכה צרמונשר שהיא אשתי, בכל ימי חיי בדירה אשר גרנו בה כפי שהבטחתי לה לפני החתונה אתה ותשמור על הבטחתי אליה. את כל צוואתי שכתבתי הנני מבטל בזאת, לאחר וחי" השתנו ואני ברוך השם ובמלוא שכלי בכותבי את אשר אני כותב ועושה".

4. כאמור, ביום 28.12.94, הלך המנוח לעולמו. בעקבות פטירתו, פנה בנו של המנוח, מנחם גצל גרינברג (להלן: הבן) לבית המשפט, וביקש כי יינתן צו לקיום הצוואה השניה. בבקשה לקיום הצוואה ציין הבן כיורש של עיזבון המנוח, למעט זכותה של המערערת למגורים בדירה וכן זכותה לקבל כספים שהצטברו בקופת הגמל "עצמה".

המערערת הגישה התנגדות לבקשה זו. כמו כן, ביקשה המערערת כי יינתן צו ירושה לגבי עזבונו של

המנוח, ובו תיקבע זכותה כיורשת על פי דין, בהתאם להוראת סעיף 55 לחוק הירושה. הבן התנגד לבקשה זו.

5. שני ההליכים אוחדו. בית המשפט קיבל את בקשת הבן לקיים את הצוואה השניה, ודחה את בקשת המערער למתן צו ירושה. אפרט את עיקר שיקוליו של בית המשפט בהגיעו להכרעה זו.

א. בית המשפט דחה את טענת המערער כי אם ייקבע שיש לפרש את הצוואה השניה כך שהבן זכאי לכל נכסי המנוח שלא פורטו בצוואה, כי אז צוואה זו בטלה מחמת עשייתה בשל השפעה בלתי הוגנת או טעות. בית המשפט קבע שלא הובאו כל ראיות לביסוסן של טענות אלה.

ב. בית המשפט דחה גם את טענת המערער, כי הצוואה השניה היא צוואה בלתי ברורה, אשר אין לה תוקף (סעיף 33 לחוק הירושה). בית המשפט קבע, כי יש להתעלם מטענה זו, הואיל והועלתה לראשונה בסיכומי המערער.

ג. בית המשפט דחה טענה זו גם לעיצומה, בקבעו כי יש לפרש את הצוואה השניה כקובעת את הבן כירש השירי של נכסי המנוח, ככל שאלה לא פורטו בצוואה.

בית המשפט ציין, כי המנוח כתב את צוואתו לבד, ללא יעוץ או בדיקה מקצועיים. מן הצוואה עולה כי בעת שנערכה היה המנוח מרוגז מאד על התנהגותה של המערער כלפיו. בית המשפט קבע, כי ברור שבעת כתיבת הצוואה השניה עמד לנגד עיניו של המנוח רצונו לשנות את הצוואה הראשונה, ולהוריש את כל רכושו רק לבנו. בית המשפט היפנה בהקשר זה לעדותו של עורך דין גבריאל ברוך, לפיה אמר לו המנוח עובר לכתיבת הצוואה השניה כי המערער עושה לו "צרות צרות", ולכן הוא רוצה לשנות את צוואתו ולהוריש את כל רכושו לבנו.

בית המשפט הישווה בין הצוואה הראשונה לבין הצוואה השניה, וקבע כי ההבדל העיקרי בין הצוואה הראשונה לבין הצוואה השניה הוא בענין דמי השכירות מן החנויות השונות, וכן בקשר לחשבון הבנק המיוחד. בית המשפט קבע, כי בצוואה השניה נשללה המערער מזכותה לקבל את דמי השכירות של החנויות השונות.

בית המשפט הוסיף, כי מהסכם משולש שנכרת בשנת 1992, בין הבן, המערער והמנוח, עולה שוני דרמטי לעומת הצוואה הראשונה. מדובר בו באופן מפורש על הפרדת נכסים, אין כל התחייבות ליתן זכויות של דמי השכירות של חנויות המנוח למערער, וההתחייבות היחידה של המנוח כלפי המערער היא לאפשר לה לגור בדירת המגורים המשותפת. בית המשפט קבע, כי בהסכם זה יש כדי להצביע על כך, שכבר בחייהם של בני הזוג חל שינוי בהתייחסות הכלכלית של הצדדים כלפי הרכוש השייך לכל צד.

בהתייחסו לתכנה של הצוואה השניה, קבע בית המשפט, כי הצוואה השניה כתובה על דרך השלילה, ובאופן חלקי. אין בה כמעט כל התייחסות לחיוביו של הבן. לא נזכר בה מכלול הרכוש של המנוח. מודגשות בה זכויותיה - חובותיה של המערערת, כשהמנוח מציין כי זכויות אלה שונות מאלה שהוענקו לה בצוואה הראשונה.

בנסיבות הענין, בהן הביע המנוח את רצונו הברור בפני עורך דין ברוך עובר לעריכת הצוואה השניה, ובצוואה עצמה הביע את כוונתו לשנות את זכויותיה של המערערת לפי הצוואה הראשונה, קבע בית המשפט כי יש להיעזר בצוואה הראשונה כמקור לפרשנות של הצוואה השניה. בית המשפט קרא את שתי הצוואות "בנשימה אחת", על מנת לחלץ את רצונו האחרון של המנוח. מסקנתו היתה, כי יש לראות בצוואה השניה שינוי וביטול חלקי של הצוואה הראשונה, רק עד כמה שהיא מסדירה זכויות כלכליות שהוקנו למערערת בצוואה הראשונה.

בית המשפט סיכם את הכרעתו בסוגיה זו, בקבעו כי יש לקרוא את הצוואה השניה כך שהיא קובעת את זכותה של המערערת, בעוד שזכויותיו של הבן נקבעו בצוואה הראשונה.

סוף דבר, בית המשפט קיבל את בקשתו של הבן למתן צו לקיום הצוואה השניה, ודחה את בקשתה של המערערת למתן צו ירושה, לפיו היא יורשת של המנוח מכוח הוראת סעיף 55 של חוק הירושה.

6. הערעור שבפנינו מופנה כנגד הכרעתו זו של בית המשפט. אדון עתה בשאלות המתעוררות בערעור, ואפנה תחילה לשאלה, האם ניתן לראות בצוואה השניה משום הנחלה לבן של עזבון המנוח (למעט אותם דברים אשר היקנה המנוח למערערת באופן מפורש בצוואה השניה).

פירוש הצוואה השניה - הנחלה לבן?

7. ההוראה החולשת על פירושן של צוואות היא הוראת סעיף 54 לחוק הירושה. הוראה זו קובעת, כי:

"(א) מפרשים צוואה לפי אומד-דעתו של המצווה כפי שהיא משתמעת מתוך הצוואה, ובמידה שאינה משתמעת מתוכה - כפי שהיא משתמעת מתוך הנסיבות.

(ב) צוואה הניתנת לפירושים שונים, הפירוש המקיים אותה עדיף על פירוש שלפיו היא בטלה".

בפסיקה עניפה שנדרשה להוראה זו נקבע, כי העיקרון היסודי החולש על פירוש צוואות לפי סעיף 54 לחוק הירושה הוא קיום רצונו של המצווה. כפי שציינה השופטת נתניהו, "רעיון העל של חוק הירושה הוא, שיש לתת תוקף לרצון המת. בבסיס הצוואה מונחת ההכרה בזכותו של אדם לשלוט על חלוקת נכסיו לאחר מותו" (ע"א 122/86 שפיר נ' קליבנסקי, פ"ד מד(1) 738, 743). בפרשה אחרת כונה עיקרון זה "עיקר העיקרים" ו"בריה התיכון" של פעולת בית המשפט בבואו לפרש צוואה (דברי השופט חשין בע"א 1182/90 שחם נ' רוטמן, פ"ד מו(4) 330, בעמוד 334 לפסק הדין). אכן, אין חולק על חשיבותו של עיקרון זה ועל מעמדו הרם בפירושן של צוואות.

8. עם זאת, בל נשכח, כי "זהירות יתר נדרשת כאשר מפרשים צוואה, וזאת משום שאין אפשרות לברר מפי המצווה את כוונתו האמיתית" (דברי השופט טל בע"א 360/93 אוברזונסקי נ' גרין, דינים עליון מ' 914, להם הסכים הנשיא ברק (בפסיקה 4 לפסק דינו)). ברוח זו צויין כי "ההנחה היא כי בצוואה גופה הביע המצווה את רצונו במלואו ... זהירות רבה מתחייבת בהיזקקות לראיות החיצוניות לצוואה, אשר כביכול מעידות על רצונו האמיתי של המצווה, כאשר רצון זה משום מה לא מצא את ביטויו בצוואה עצמה" (דברי הנשיא שמגר בע"א 756/87 ורהפטיג נ' עזבון המנוחה חיה נוי ז"ל, פ"ד מ"ג(2) 476, בעמוד 482).

על רקע גישה זהירה זו, מתחה הפסיקה הבחנה בין פירושה של הוראת הנחלה בצוואה, לבין קביעה שיפוטית בדבר הנוחל מכוח הצוואה, מקום בו לא נקבעה בצוואה הוראת הנחלה כזו. נטיית הפסיקה היתה לקבוע, כי במצב דברים כזה, קביעה שיפוטית בדבר זהותו של הנוחל מצויה מחוץ למתחם הפעולה הלגיטימית של בית המשפט בבואו לפרש צוואה. בהתאם לכך, צויין כי:

"מותר לבית המשפט להיעזר בנסיבות הנלוות, כפי שהוכחו, לצורך פירוש הצוואה, אך אין ללמוד מכאן, כי ניתן לקבוע את כל תוכנה המהותי של הצוואה על סמך נסיבות הלואי, כאשר בצוואה עצמה אינו

מצויין במפורש מיהו היורש שהמצווה מתכוון להוריש לו את רכושו"
(דברי השופט ברך בע"א 714/88 שנצר נ' ריבלין, פ"ד מה(2) 89, בעמוד
94 לפסק הדין).

באופן דומה, קבע השופט ברך בע"א 102/80 פרוכטנבוים נ' מגן דוד אדום, פ"ד לו(4) 739 בעמוד

751, כי:

"אין אתה מחלק רכוש על פי מה שהמצווה היה
אומר - ולא אמר - אילו חשב בדבר, אלא אתה מחלק
רכוש על פי מה שהמצווה אמר, כאשר אמירה זו
מתפרשת על פי אומד דעתו. באין כל אמירה אין
כל 'או' עליו ניתן לתלות הוראה מנחילה".

9. דברים אלה אינם משקפים גישה דווקנית לדיני צוואות. אדרבא, ברוח המנשבת מהם טמונה דווקא
ערובה להגשמת רצונו **האמיתי** של המנוח. יש בגישה זו כדי להבטיח, כי הקביעה השיפוטית בדבר הנוחלים
מכוח צוואה תהיה מעוגנת, באופן ברור וודאי, בהבעת רצון של המנוח אשר יש לה תוקף לפי חוק הירושה.
בהקשר זה יש לזכור, כי התדיינות בדבר תוקפן ומובנן של צוואות נערכות תמיד לאחר מותו של המוריש.
בדרך כלל, על כן, לא ניתן לדעת באופן בלתי אמצעי מה התכוון להורות בצוואתו. על רקע זה, קיים תמיד הסיכון
כי צדדים שונים יציגו את מערך המוטיבציות והכוונות של המנוח בפני בית המשפט בהתאם לאינטרס הצר
שלהם, מבלי שהנוגע העיקרי בדבר יוכל להתייחס לנכונות הדברים. בעמידה על דרישה, כי זהות הנוחלים
בעיזבון המנוח תיקבע בצוואתו, יש כדי להקטין סיכון זה במידה משמעותית. כפי שציין השופט ש' לוי בד"נ
40/80 קניג נ' כהן, פ"ד לו(3) 701, (בעמוד 713):

"כאשר המצווה עצמו כבר לא נמצא כדי להעיד על כוונותיו, ספק רב אם
הרווח שבהסרת כל המחיצות הפורמליות לא יצא בהפסד של ריבוי
התדיינות וקוצר ידו של בית המשפט לרדת לחקר האמת".

הדברים במובאה זו סבים על הצורך בהקפדה על הדרישות הצורניות בצוואות, כמו תאריך וחתימה.
דומה, כי הקו המנחה העולה מהם יפה גם לשאלת פירושן של צוואות. אכן, דבר אחד הוא לפרש דברים
שנאמרו בצוואה, על רקע נסיבותיו של המקרה. דבר אחר הוא לכתוב, על רקע נסיבות המקרה, צוואה עבור מי
שלא כתב אותה עבור עצמו. כפי שציין השופט ד' לוי בע"א 405/88 ארנסט נ' לב, דינים עליון יד, 630,
(בפיסקה 11 לפסק הדין):

"אין אנו חסרים מקרים בהם ניתן להסיק מה היה אומר נפטר לגבי מה
שיעשה ברכושו לאחר מותו, אילו אך זכה לומר דבריו באותו ענין. ואף

על פי כן, גם במקרים אלה, אם המנוח לא הספיק להביע ממש את רצונותיו בנוסח סופי ומוגדר אין בית המשפט יוצר עבורו צוואה, והרכוש יחולק על פי החוק, בהעדר צוואה, או על פי צוואה קיימת שטרם בוטלה".

10. על רקע עקרונות אלה, עולה השאלה האם ניתן לראות בבן נוחל שיורי של עזבון המנוח מכוח הצוואה השנייה, כפי שנטען בפנינו על ידי הבן. עיון בצוואה השנייה, אשר הובאה כמעט במלואה לעיל, מעלה כי אין בה אפילו ראשיתה של הוראה מנחילה, לפיה הבן הוא היורש השיורי של רכשו של האב. כפי שציין בית משפט קמא, הצוואה:

"כתובה באופן חלקי ועל דרך השלילה. אין בה כמעט כל התייחסות לחיוביו זכויותיו של הבן המבקש, לא נזכר בה מכלול הרכוש השייך למנוח...".

דברים אלה משקפים היטב את תוכנה של הצוואה השנייה. למעשה, ההוראה היחידה שניתן למצוא בצוואה זו, המורה על הקניית רכוש כלשהו לבן, היא ההוראה העוסקת בגביעי הכסף ובסכומים הכסף שבדירת המגורים המשותפת של המנוח והמערערת. אין בצוואה השנייה קביעה פוזיטיבית כלשהי בדבר זהות היורש של אותם נכסים אשר לא נמצאות לגביהם קביעות מפורשות בצוואה זו. קשה למצוא בה, על כן, עוגן, ולו ראשוני, אשר עשוי לבסס את זכותו של הבן כיוורש השיורי של עזבון המנוח על פי הצוואה.

דומה, כי אם כוונתו של המנוח היתה להנחיל לבן את רכשו, היה מקום לכך שכוונה זו תקבל ביטוי ממשי בלשון הצוואה. ביטוי כזה אינו בנמצא. לדעתי, כאשר זהו המצב, יש בהנחלה של עזבון המנוח לבנו, בהסתמך על הצוואה השנייה, כדי לרוקן מתוכן ממשי את הדרישה לכך שהורשה תיעשה בצוואה. בקביעה כזו יש חשש לחריגה מן העיקרון הבסיסי, לפיו על בית המשפט ליתן תוקף לרצון המצווה, **כפי שקיבל ביטוי בצוואה**. אכן, השערות שבהיגיון, המבוססות על דברים בעל פה שנאמרו, או על מסמכים כאלה או אחרים שנחתמו על ידי המנוח, עשויות לקלוע לרצונו המשוער של המנוח בנקודת הזמן בה ערך את הצוואה. ואולם, אין בהן כדי להוות תחליף להוראת צוואה בה הובעה כוונתו של המנוח. בצוואה השנייה לא ניתן למצוא הוראה כזו, המנחילה את רכשו של המנוח לבן כיוורש שיורי. מסקנתי, על כן, היא כי לא ניתן לקבוע כי הבן הוא יורשו השיורי של המנוח מכוח צוואה זו.

11. שקלתי האם לא ניתן לפתור את הקושי עליו הצבעתי בדרך של פרשנות. באופן ספציפי, התלבטתי האם אין זה מן הראוי לפנות לצוואה הראשונה, על מנת ללמוד ממנה על כוונתו של המנוח ביחס לזכויותיו של הבן. פנייה כזו היא אפשרית, כענין של עיקרון: על פי הוראות חוק הירושה, יש לפרש צוואה על פי אומד דעתו

של המצווה, ומקום בו לא ניתן לחלץ את אומד דעתו של המצווה מן הצוואה עצמה, ניתן לפנות לצורך זה אל נסיבות עריכתה (סעיף 54(א) לחוק הירושה). הואיל והצוואה הראשונה היא חלק מן הנסיבות האופפות את עריכתה של הצוואה השניה, והיא אף נזכרת בצוואה השניה, היא יכולה להקרין על פירושה של הצוואה השניה.

עם זאת, סברתי כי במקרה זה יש מידה של מלאכותיות בהצגת הדברים, כאילו הפנייה לצוואה הראשונה היא לצרכי פרשנות בלבד. בסופו של דבר, תהליך פרשני מחייב קיומה של נקודת אחיזה בטקסט אותו באים לפרש. כאשר אין נקודת אחיזה כזו, איננו עוסקים עוד בפירושו של טקסט. זהו המצב במקרה שבפנינו, ככל שהדברים נוגעים לזכותו של הבן כנוחל מכוח הצוואה השנייה. בצוואה זו לא עוסק המנוח בזכותו של הבן לרשת אותו, למעט הנושא של כלי הכסף. הוא עוסק בזכותה של המערערת. אמת, להוראות בדבר זכותה של המערערת יש השלכה ישירה על זכותו של הבן כיורש **על פי דין**. על כך עוד ארחיב את הדיבור בהמשך. ואולם, אני סבור, כי אין בהוראות הצוואה השניה אחיזה לקביעה, כי המנוח ציווה את כל רכושו לבנו. בהעדר "וו" כלשהו לתלות את זכותו של הבן עליו, אני סבור כי קביעה כזו תהיה חריגה מן הפעולה הפרשנית הלגיטימית.

12. בנקודה זו ראוי להוסיף, כי מפסק דינו של בית משפט קמא עולה, כי בית המשפט פתר את הקושי האמור על ידי קיום הצוואה **הראשונה**, בכל הנוגע לזכויות הבן, לצד קיום הצוואה השניה, בכל הנוגע לזכויות המערערת.

הדברים עולים במיוחד מן האמור סמוך לסיפא של פסק הדין, ממנה משתמע בבירור כי הכרעתו של בית המשפט מבוססת, הלכה למעשה, על תפיסה לפיה זכותו של הבן כיורש מעוגנת בצוואה **הראשונה**, ולא בצוואה השניה. כך, קובע בית משפט קמא כי את המלים "את כל צוואתי שכתבתי הנני מבטל בזאת", המופיעות בצוואה השניה, יש לראות כקובעות ביטול חלקי של הצוואה הראשונה (בעמוד 6 לפסק דינו). משמעותם המעשית של דברים אלה היא שככל שהצוואה הראשונה לא בוטלה, בית משפט קמא הורה על קיומה. מסקנה זו מתחזקת עוד יותר מדברי בית המשפט בסיכום פסק דינו, לפיהם "יש לקרוא את הצוואה השניה כך שהיא קובעת את זכויותיה של המשיבה (המערערת - ת"א), בעוד שזכויות המבקש (הבן - ת"א), לגבי יתרת הרכוש, נקבעו בצוואה **הראשונה**" (ההדגשה הוספה).

דברים אלה בפסק דינו של בית משפט קמא משקפים את הקושי היסודי, הטבוע בניסיון לחלץ מתוך הצוואה השניה מסקנה פרשנית כלשהי בדבר זכויותיו של הבן. הם נעוצים בכך שלא ניתן לאתר בצוואה השניה הוראה המנחילה את עזבונו של המנוח לבן.

ברם, קושי זה לא ניתן לפיתרון בדרך של מתן צו קיום לצוואה הראשונה. כפי שמציינת המערערת, בקשה לקיום הצוואה הראשונה לא עמדה בפני בית המשפט. בקשה כזו גם לא עומדת בפנינו. אדרבא, עמדת הבן, הוא המשיב בהליך שבפנינו, היא כי תפקידה של הצוואה הראשונה מוגבל לפונקציה פרשנית בלבד. אין הוא מבקש לקיימה. במצב דברים זה, לא ניתן להורות על קיום הצוואה הראשונה.

13. סיכומם של דברים, המסקנה העולה מכל האמור לעיל היא, כי אין לקבל את טענת הבן, לפיה יש לקיים את הצוואה השניה כצוואה המנחילה לבן את העזבון, פרט למה שהונחל בה מפורשות למערערת.

הבן כירש על פי דין

14. חרף מסקנה זו בדבר תוכנה של הצוואה השניה, מסקנתי היא כי הבן הוא היורש השירי של עזבון המנוח (למעט הדברים שציווה המנוח במפורש למערערת בצוואה השנייה). זאת, מכוח ההוראות שבחוק הירושה העוסקות בירושה **על פי דין**. מסקנה זו נובעת ממסקנתי הפרשנית, כי בצוואה השניה שלל המנוח את זכותה של המערערת לרשת, למעט אותם דברים אשר ציווה לה במפורש. בשל כך, ונכח הוראת הסיפא להוראת סעיף 55 לחוק הירושה, על פיה אין המערערת יורשת על פי דין, יוצא כי הבן, אשר הינו היורש היחיד של המנוח על פי דין, יורש את שארית העיזבון.

הניתוח המוביל אותי למסקנה זו ייעשה בראשי הפרקים הבאים. תחילה, אעמוד על הסיפא להוראת סעיף 55 לחוק הירושה, ועל השלכתה על המקרה שבפנינו. על רקע הוראה זו, אתייחס לשאלה האם הצוואה השניה היא, אמנם, "צוואה", במובן חוק הירושה. אחרי כן, אעמוד על מובן של ההוראות בצוואה השנייה, העוסקות בזכותה של המערערת. כאמור, מסקנתי היא, כי בצוואה השניה נשללו זכויותיה של המערערת, למעט באותם פריטים בהם מוענקת לה זכות באופן מפורש. מתוך דברים אלה תעלה המסקנה כי למערערת לא עומדת זכות לרשת את המנוח מכוח כללי הירושה על פי דין, ומכאן כי הבן הוא היורש היחיד של המנוח על פי דין.

הסיפא של סעיף 55 לחוק הירושה

15. זכותה של המערערת לרשת את המנוח על פי דין יונקת מהוראת סעיף 55 לחוק הירושה, הקובעת את התנאים לגיבושה של זכות הירושה של ידועים בציבור. על פי הסיפא לסעיף 55, זכות זו קמה "כשאין

הוראה אחרת, מפורשת או משתמעת, בצוואה שהשאיר המוריש". דומה, כי בהוראה ספציפית זו משתקף הסדר דומה לזה שנקבע בסעיף 2 לחוק הירושה, לפיו "ירושה היא על פי דין זולת במידה שהיא על פי צוואה" (ראו פסק דינו של הנשיא שמגר בע"א 279/87 רבינוביץ' נ' קרייזל, פ"ד מג(1) 760). כפי שציין השופט חשין בע"א 1212/91 קרן לב"י נ' בינשטוק, פ"ד מח(3) 705, בעמוד 725 לפסק הדין, ההנחה העומדת ביסוד חוק הירושה היא, כי:

"באין צוואה המורה אחרת, מבקש הוא לחלק את רכושו לאחר-מות כדבר חוק הירושה. חזקה זו אמורה לשקף את עקרון האוטונומיה של הפרט - אם תרצה: כיבוד רצונו המשוער של הפרט, והוא כבוד האדם - במקום שהפרט לא גילה מפורשות את רצונו; **ואילו במקום שהפרט גילה את רצונו, נכבד את רצונו**" (ההדגשה הוספה).

כך גם הדברים בסעיף 55 לחוק. גם בהוראה זו, הירושה על פי דין היא ההסדר השיורי. מקום בו קיימת צוואה תקפה, המוליכה לתוצאה שונה של חלוקת העיזבון מזו של ההוראות הקובעות ירושה על פי דין, הוראות הצוואה - בהיותן ביטוי לרצונו הממשי של המוריש - הן הקובעות.

16. על רקע זה, מתעוררות שתי שאלות. האחת, האם הצוואה השניה היא, אמנם, צוואה במובן חוק הירושה. והשניה, האם עולה מצוואה זו כוונה, מפורשת או משתמעת, אשר מוליכה לתוצאה שונה מזו העולה מכללי הירושה על פי דין הקבועים בסעיף 55 לחוק. אדון עתה בשאלות אלה.

האם הצוואה השניה היא "צוואה"

17. לטענת המערערת, הצוואה השניה אינה "צוואה" במובן חוק הירושה. זאת, הואיל ובצוואה לא נקבע דבר ביחס לרכושו של המנוח למעט ארבעה פריטים הכלולים במסמך זה. אשר לאותם פריטים, כלל לא היה צורך לכלול אותם בצוואה, בהיותם מוענקים ליורשים על פי הוראות מיוחדות. מכאן, כי לא מדובר בצוואה.

18. אשר לטענה כי לא נקבע בצוואה דבר ביחס לרכוש, לבד אותם פריטים שנדונו באופן מפורש, הרי שהדברים נכונים באופן חלקי בלבד. נכון, כי לא הצוואה היא המנחילה באופן פוזיטיבי את הרכוש האמור ליורש מסויים. אך אין זה נכון כי הצוואה אינה נוקטת עמדה לגבי היורש של אותו רכוש. כפי שאראה בהמשך, הצוואה גם שוללת את זכותה של המערערת באותו רכוש. אכן, זהו היסוד למסקנתי, כי למערערת לא עומדת זכות לרשת את המנוח מכוח הוראת סעיף 55 לחוק.

הוראה כזו, השוללת את זכותו של יורש בכוח בעזבון המוריש, היא חלק אינטגרלי מצוואה. כך נפסק בע"א 449/88 עופרי נ' פרלמן, פ"ד מה(1) 600. באותו ענין נקבע, כי אין סיבה ש"לא יינתן תוקף לסעיף בצוואה אשר עניינו הדרת פלוני מן הנכסים, ואשר תוצאתו הישירה היא שהיורשים על פי דין, אשר לא הודרו, יקבלו חלק גדול יותר" (בעמוד 607 לפסק הדין). עוד נפסק באותה פרשה, כי "מקום שלצד הוראות נגטיביות של הדרה יש גם הוראות פוזיטיביות של הנחלה והורשה תוכשר הצוואה בכללותה, ואזי יש לקיים את כל ההוראות שבה - הן המנחילות והן המדירות" (שם). תיאור זה הולם את המקרה שבפנינו, בו יש בצוואה הוראות הנחלה לגבי חלק מן הרכוש, לצד קביעות השוללות את זכותה של המערערת. מכאן, כי יש בפנינו צוואה - אף כי שלילית - ביחס לרכוש שלא נזכר מפורשות בצוואה השניה.

19. אשר לטענת המערערת כי לא מדובר בצוואה, הואיל ואין בצוואה כדי לשנות מן ההסדר שבדין ביחס לאותם פריטים שנדונו בצוואה באופן מפורש, הרי שאין בידי לקבלה.

ראשית אעיר, כי מהותו של מסמך כצוואה אינה נחתכת על פי השאלה, האם ההוראות האופרטיביות שבו מוליכות לתוצאה שונה מזו המתחייבת על פי כללי הירושה על פי דין. מהותו של מסמך כצוואה נחתכת על פי מבחנים מהותיים וצורניים. מבחנים אלה באים לבחון האם המסמך מקיים את הדרישות הצורניות הקבועות בחוק הירושה לצורך שכלולן של צוואות תקפות, והאם מבחינת תוכנו בא המסמך להסדיר את חלוקת רכושו של אדם בעקבות מותו. מסמך העונה לדרישות אלה הוא צוואה, גם אם רצונו של המצווה תואם את התוצאה אשר היתה מתקבלת בלאו הכי אילו היו חלים על המקרה עקרונות הירושה על פי דין.

שנית, טענת המערערת חוטאת לעובדותיו של המקרה. נכון, כי שנים מן הפריטים המופיעים בצוואה השניה - כספי קרן התגמולים, וחייבו של הבן לשלם סכום של 20,000 דולר למערערת על פי הסכם ביניהם שנכרת קודם פטירת המנוח - אינם חלק מעזבונו של המנוח. עם זאת, ההוראות הנוגעות לכלי הכסף הן הוראות הורשה ברורות, ובהקשר זה אין יסוד ראייתי כלשהו לטענה כי על פי גירסת הבן פריטים אלה ניתנו לו כמתנה בחיים. לכך יש להוסיף, כי ביחס למערערת נקבעה בצוואה הוראה בדבר זכותה לגור בדירת המגורים המשותפת של בני הזוג, לכל ימי חייה. הוראה זו, בניגוד לנטען, מעניקה למערערת יותר ממה שהדין (סעיף 115 לחוק הירושה אליו מפנה בא כוח המערערת, או סעיף 57 לחוק הדין במזונות מהעזבון) מקנה לה: המנוח לא היתנה את זכות המגורים של המערערת בתמורה כלשהי, בעוד שסעיף 115 לחוק הירושה קובע כי בן הזוג אשר נשאר לגור בדירה נשאר בה כשוכר, היינו - עליו לשלם עבור זכותו לגור בדירה. הזכות למגורים בדירה לכל חייה של המערערת גם שונה מהזכות למגורים של המערערת במסגרת זכותה למזונות מהעזבון. יוצא, כי גם לשיטתו של בא כוח המערערת מדובר בצוואה.

מובנה של הצוואה ביחס לזכותה של המערערת

20. כפי שנזכר לעיל, הגעתי למסקנה כי בצוואה השניה הדייר המנוח את המערערת מעזבון, ככל שלא הוקנו לה נכסים או זכויות באורח מפורש בצוואה זו.

בצוואה השניה אין קביעה מפורשת אשר זהו תוכנה. עם זאת, יש בצוואה השניה עיגון מוצק למסקנה זו. בהגיעי למסקנה זו, נעזרתי בשני כללי פרשנות, הנוגעים לחילוף מובנה של צוואה מתוכה (סעיף 54(א) רישא). עיקרון אחד הוא, כי עלינו לפרש צוואה, ככל טקסט נורמטיבי, מתוך התבוננות בהוראותיה כמכלול שלם וקוהרנטי (ראו דברי השופט מצא בע"א 239/89 שרש נ' גלילי, פ"ד מו(1) 861, 867). זאת ועוד, בבואנו לקבוע את מובנה של הצוואה, רשאים אנו להידרש לא רק למילותיו של המצווה, כי אם גם ל"נסיבות, העולות ונלמדות מתוך הצוואה" (דברי הנשיא שמגר בע"א 4714/90 ויספילד נ' ויספילד, פ"ד מח(3) 104, בעמוד 114 לפסק הדין. ההדגשה הוספה).

21. נבחן כיצד באים הדברים לכלל ביטוי בצוואה השניה. המנוח הוריש למערערת בצוואה השניה את כספי קופת הגמל שבבנק, ואת זכות המגורים בדירה המשותפת לשארית חייה. מה עולה מן הצוואה, כשהיא נקראת כמכלול, לענין שאר נכסיו של המנוח (כמו, למשל, זכות הבעלות בדירה, וזכויותיו בחנויות שונות)?

דומה, כי המסקנה הבלתי נמנעת העולה מן הצוואה היא של שלילת זכותה של המערערת בנכסים אלה. המנוח מדגיש בצוואה השניה כי תוכנה של הצוואה משקף שינוי בזכויותיה של המערערת. שינוי זה בא על רקע אמונתו של המנוח כי המערערת חטאה לו. כך מציין המנוח, כי הוא הוכרח לכתוב "צוואה חדשה ובתנאים אחרים", וזאת "בגלל שאת לא טיפלת בי כמו אישה נאמנה ומסורה, אני לא רוצה לכתוב את מה שעשית לי והבטחת לי להחזיר מה שלקחת". בנימה מעורבת של התנצלות ושל תוכחה כלפי המערערת, ממשיך המנוח ואומר, כי "אינני אשם בזאת אלא את בלבד וכל אלה אשר השפיעו אליך לעשות את אשר עשית לי ועלה לי בבריאות. לכן שיניתי את כל צוואתי וזוהי החלטתי אשר אני כותב את צוואתי...".

לדברים אלה מצטרפת פנייתו של המנוח, מיד בהמשך, לבנו, כשהוא מבקש ממנו כי "תשאיר את מלכה צרמנושר שהיא אשתי, בכל ימי חייה בדירה אשר גרנו בה כפי שהבטחתי לה לפני החתונה אתה ותשמור על הבטחתי אליה". והוא מסיים באמרו, כי "את כל צוואתי שכתבתי הנני מבטל בזאת, לאחר וחי השתנו...".

22. ממכלול הדברים ברורה כוונתו של המנוח ביחס למערערת. המנוח מפרט נכסים מסויימים, אשר המערערת זכאית לקבל מן העזבון. המנוח מבטל באופן מפורש את צוואתו הקודמת. הוא מתייחס באופן מפורש לכך, שבצוואה השניה הוא בא לשנות מן הצוואה הקודמת. הוא מבהיר כי הוא עושה כן, על רקע סברתו כי המערערת חטאה כלפיו. מדברים אלה עולה כוונה ברורה, שאינה משתמעת לשתי פנים, לצמצם את זכויותיה ביחס לזכויותיה על פי הצוואה הקודמת, נוכח עוולות שונות שעשתה לו, לטענתו.

23. כאן המקום לפנות לצוואה הראשונה, אליה מתייחס המנוח פעמים אחדות בצוואה השניה. מעיון בצוואה הראשונה עולה, כי המערערת היתה זכאית על פיה למגורים לכל ימי חייה בדירת המגורים המשותפת של בני הזוג, לכספים שבחשבון בנק משותף של בני הזוג, לכספים בקופת התגמולים "עצמה" שעל שמו של המנוח, ולמכונת פרטית שתהיה בבעלות המנוח עם פטירתו. כמו כן, היתה המערערת זכאית לדמי שכירות מחנויות אחדות. זכות זו חלה גם על חנויות, "גם אם חלק מהן רשום בבעלות מנחם (הבן - ת"א)". אין חולק, כי בכך מתמצות זכויותיה של המערערת על פי צוואה זו.

על רקע זה ניתן לשוב ולעיין בצוואה השניה. זכויותיה של המערערת על פי הוראותיה המפורשות של צוואה זו מצומצמות ביחס לצוואה הראשונה. הפגיעה העיקרית היא בכך, שעתה המנוח אינו מצווה עוד כי דמי השכירות מן החנויות יהיו של המערערת. כן עולה מן הדברים, כי המנוח אינו מצווה עוד את מכונתו בעת פטירתו למערערת. נוכח מגמתו הברורה של המנוח בצוואה השניה **לגרוע** מזכויותיה של המנוחה, ונוכח המניע המפורש לפעולה זו, המסקנה הסבירה היחידה היא כי כוונתו של המנוח היא שאותם דברים אותם הוא מבקש להנחיל בצוואה זו למערערת, ממצים את זכויותיה בעזבון. לשון אחרת, בכך שולל המנוח את זכותה של המערערת בעזבון, בכל אותם דברים אשר לא נזכרו באורח מפורש בצוואה השניה.

24. ענין נוסף הנזכר בצוואה מוסיף ומחזק את המסקנה בדבר כוונתו של המנוח לגרוע מזכויותיה של המערערת על פי הצוואה הראשונה. כוונתי היא לדבריו של המנוח לבנו, שישלם למערערת סכום של \$20,000 אותו הבטיח לשלם לה. דברים אלה סבים, אל נכון, על סכום של \$25,000 הנזכר בהסכם משולש בין הבן לבין המערערת, אשר המנוח אישר על גביו את הסכמתו לתוכנו (**להלן: ההסכם המשולש**). הסכם זה נחתם ביום 13.5.92, כחצי שנה לפני עריכתה של הצוואה השניה. ההפנייה להתחייבות זו חשובה, שכן כנגד התחייבותו הנזכרת של הבן בהסכם זה, התחייבה המערערת (סעיף 5 להסכם) "כי לא תבוא בכל דרישה ו/או תביעה לגבי כל המשרדים ו/או החנויות ו/או כל נכסים משפחתיים אחרים שבבעלות משה ו/או מנחם גרינברג" (המנוח ובנו - ת"א).

שאלת תוקפו של הסכם זה, נוכח הצוואה הראשונה (שהיתה בתוקף בעת כריתתו) מחד ונוכח הוראת סעיף 8 לחוק הירושה מאידך, חורגת ממסגרת הדין בענין שבפנינו. חשיבותו של ההסכם, ואיזכור בצוואה השניה ("ושתתן לה 20,000 דולר אשר הבטחת לה"), טמונים בכך שהמערערת ויתרה על כל זכות בחנויות של המנוח או בנו. אזכיר, כי בצוואה הראשונה הוקנתה למערערת זכות בדמי השכירות של חנויות אלה. יוצא, כי איזכור התחייבותו של המערער בהסכם המשולש מספקת חיזוק למסקנה, כי בצוואה זו בא המנוח לצמצם את זכויותיה של המערערת בצוואה הראשונה. בכך יש חיזוק נוסף למסקנה, כי הזכויות שהוענקו למערערת בצוואה זו ממצות את חלקה בעיזבון של המנוח, באופן שנשללה זכותה בשאר העיזבון.

24. התוצאה היא, שמתקיים במקרה זה האמור בסיפא של סעיף 55 לחוק הירושה - קיימת "הוראה אחרת, מפורשת או משתמעת, בצוואה שהשאיר המוריש", המונעת מן המערערת לרשת מעבר לאמור באורח מפורש בצוואה השניה. אכן, המנוח גילה דעתו הברורה, בצוואה השניה, כי כוונתו היא לצמצם את זכויותיה של המערערת לאותם דברים אשר מנה בה במפורש. הא ותו לא.

תוצאת הערעור

25. א. הואיל ואין חולק שלבד מן הבן והמערערת, לא היו עוד יורשים בכוח של המנוח על פי דין, מסקנתי היא כי יש ליתן צו ירושה, המכריז על הבן כיורש ביחס לכל הנכסים שבעזבון המנוח, בכפוף ל: (1) זכות המגורים של המערערת בדירת המנוח לכל ימי חייה; (2) הזכות ל-80,000 ש"ח בחשבון בקרן התגמולים "עצמה" שבסניף 952 של בנק לאומי לישראל בנתניה, להם זכאית המערערת כנהנית על פי הצוואה השניה. קיום הצוואה השניה נשאר בעינו, אך נפקותה היא כמבואר לעיל, דהיינו ככוללת הוראות בדבר זכויות המערערת בחלקים מהעזבון והדרתה מיתר חלקיו, מבלי שהיא כוללת כל הוראות המנחילות לבן חלק בעזבון.

ב. הערעור מתקבל כמבואר לעיל, בפסקה א', אם גם התוצאה - לפיה המשיב יהנה מנכסי העזבון פרט למה שהוקנה למערערת בצוואה השניה - נשארת בעינה.

המערערת תשא בהוצאות הבן בסך 15,000 ש"ח.

השופט ט' שטרסברג-כהן:

שופט

אני מסכימה.

השופט י' אנגלרד:

שופט

אני מסכים.

הוחלט כאמור בפסק דינו של השופט ת' אור.

ניתן היום, י' באלול התשנ"ח (1.9.98).

שופט

שופט

שופט

העתק מתאים למקור
שמריהו כהן - מזכיר ראשי
עכב/
E04.96072100